

Aneta Jovkovska: Pitanje tradicije od središnje je važnosti za (ne)sudjelovanje žena u Crkvi

Selma Pezerović |
14. kolovoza 2023.

Foto: Aneta Jovkovska

Aneta Jovkovska znanstvenica je koja se bavi suvremenim pitanjima koja uključuju obrazovanje, religiju, duhovnost, međureligijski dijalog, ljudska prava i izgradnju mira s više od deset godina iskustva u akademskoj nastavi i radu u nevladinom sektoru. Članica je Alumni Asocijacije i radi na Pravoslavnom teološkom fakultetu u Skoplju kao docentica, gdje predaje kolegije kršćanska pedagogija, metodika religijske nastave i povijest religija. U djetinjstvu njezin dom nalazio se u blizini Pravoslavne bogoslovije pa kaže da je praktično odrasla igrajući se u njezinom dvorištu. *Učenici ove škole bili su moji prvi prijatelji. Vjerske su teme često dominirale u našim razgovorima, a prijatelji su strpljivo odgovarali na svako moje znatizeljno pitanje. To je bio povod da se ozbiljno zainteresiram za teologiju, a kada je došlo vrijeme za to, znala sam sa sigurnošću da ću upisati studij teologije.*

Postoji li u Makedonskoj pravoslavnoj crkvi rasprava o položaju žena unutar Crkve kao i njihovoj mogućnosti napredovanja u zaposlenju u crkvenim institucijama?

Moram priznati da takve rasprave uglavnom potiču žene koje rade u obrazovnim ustanovama Makedonske pravoslavne crkve. Ja sam istraživala ulogu žene u Pravoslavnoj crkvi i društvu, kao i pitanje postoji li diskriminacija žena u Makedonskoj pravoslavnoj crkvi. Moja kolegica Biljana Petkovska napisala je važan rad na temu "Doprinos Crkve u sprječavanju nasilja nad ženama". Još jedna profesorica na Pravoslavnom teološkom fakultetu u Skoplju, Marija Girevska, istraživala je temu pod nazivom "Uloga žena u izgradnji mostova međureligijskog dijaloga u Makedoniji" s posebnim osvrtom na obrazovanje teologinja u Makedoniji i njihove perspektivne mogućnosti rada unutar crkava i vjerske zajednice.

U svom radu *Is There Discrimination Against Women by the Orthodox Church in the Republic of North Macedonia? (Postoji li diskriminacija žena od strane Pravoslavne crkve u Republici Sjevernoj Makedoniji?)* navodite da ste kao žena teologinja koja djeluje unutar Makedonske pravoslavne crkve, duboko uvjereni da ograničenja koja se nameću ženama u društvu nemaju temelja u Bibliji.

Smatram da biblijske stihove u vezi s pitanjem žene i njezine duhovne podređenosti mužu treba tumačiti u duhu društvenog i kulturnog koncepta njihovog vremena, kao i u svjetlu velikih i temeljnih načela jasno izraženih u Svetom pismu: prvo, važno je uvijek potvrditi istinu da su i muškarci i žene stvoreni jednaki na Božju sliku (Postanak 1:26-27; 5:1-2) i drugo, da krajnji cilj života svakog kršćanina (i muškarca i žene) treba biti u skladu s Kristom (Rim.8:29; II. Kor. 3:18; 4:10-11; Gal. 4:19). No, za cjeloviti odgovor i analizu pitanja biblijske jednakosti, neki biblijski tekstovi, kao što su I. Kor. 11:3-16; 14:34-35, Ef. 5:21-33; I Tim. 2:11-15; 3,1-12; Tit 2:3-5, I Pet. 3:1-7, potrebno je analizirati i tumačiti u svjetlu učenja cijele Biblije.

Pravoslavna crkva tvrdi da je grijeh svaki čin kojim se negira dostojanstvo ljudske osobe i bilo kakva diskriminacija žena i muškaraca na temelju spola. Ipak, priznaje da kroz povijest ima primjera koji potvrđuju diskriminaciju žena. Ova

zapažanja sadržana su u zaključcima Međupravoroslavskog simpozija o mjestu i ulozi žene u Pravoslavnoj crkvi i pitanju ženskog rukopoloženja, održanog od 30. listopada do 7. studenoga 1988. na otoku Rodosu. Simpozij se održao na inicijativu ekumenskog patrijarha, a na njemu su sudjelovali arhijereji i eminentni teolozi autokefalnih Crkava. Među zaključcima ovog simpozija je i sljedeći: "Iako poštujemo činjenice koje svjedoče da u Crkvi postoji jednakost po časti između muškaraca i žena, moramo priznati da zbog ljudske slabosti i grješnosti, kršćanske zajednice nisu uvijek i na sva mjesta bila u stanju potpunog potiskivanja loših ideja, običaja, tradicije i društvenih uvjeta, što je praktički pridonijelo diskriminaciji ili omalovažavanju žena. Posljedično, ljudska je grešnost stvorila praksu koja ne odražava pravu narav Crkve... Crkva mora preispitati postojeće podatke, ideje i aktivnosti koje ne odgovaraju njezinim nepokolebljivim teološkim i eklesiološkim načelima, već su prodrle izvana, pa ako se nastave održavati u praksi, onda se to može protumačiti kao ponižavanje žena."

Stoga, ako želimo biti istinski vjernici učenja Svetoga pisma, moramo se stalno zalagati za poboljšanje položaja žena u društvu u obrani i poštivanju njihovih prava te biti aktivni u prepoznavanju njihovog velikog doprinosa u životu, u društvu, u kulturi i u crkvi. Crkva treba biti prva koja će se zalagati za jednake vrijednosti i jednaka prava između žena i muškaraca, pomažući u prevladavanju stereotipa i predrasuda i omogućavajući svima da doprinesu i imaju koristi od ekonomskog, socijalnog i političkog razvoja u društvu.

Kako je interpretacija određenih poslanica utjecala na zabranu javnog djelovanja žena i smanjenja njihovih funkcija u Pravoslavnoj crkvi?

U Pavlovim se poslanicama ponekad izravno, a ponekad neizravno govori o aktivnoj ulozi žene. Pišući, na primjer, Filipljanima, sveti apostol Pavao posebno spominje Evodiju i Sintihiju "koji se u jevanđelju trudiše..." i čija su imena, zajedno s Klementovim i imenima ostalih suradnicima, zapisana u Knjizi života (Fil 4,2-3). Apostol Pavao ne koristi slučajno pojam "suradnici", jer taj pojam označava rad, trud i sudjelovanje ne samo duhovno, nego i tjelesno. Referenca omogućuje čitatelju da shvati važnu ulogu dviju žena u životu ove zajednice, uzimajući u obzir poziv apostola Pavla na pomirenje. Ne smijemo zaboraviti da je, prema knjizi Djela svetih apostola, propovijedanje Evanđelja počelo u Filipima kada "u dan subotni iziđosmo izvan gradskih vrata k rijeci, gdje smo mislili da će biti bogomolja. Sjedosmo i stadosmo govoriti okupljenim ženama" (Djela 16,13). Tekst nastavlja govorom o Lidiji i njezinoj kući (Djela 16,14-15).

Ostale Pavlove reference na ženska imena nalaze se u Filemonovoj kući s Apfijom (Filemon 1,2) i referencama na Priskilu i Akilu (Rim.16,3-5; 1. Kor.16:19). Sigurno je da se većina spominjanja žena suradnica i pomoćnica u radu apostola Pavla nalazi u posljednjem poglavlju Poslanice Rimljanima. Deset od dvadeset i dva imena su ženska. Osim toga, prema mišljenju brojnih istraživača, dvije najvažnije službe ili funkcije u prvim kršćanskim zajednicama pripisuju se ženama – ona đakonice Fiva i apostolstvo Junije. Prema antropolozima, Fiva je dobila i naslov "pokrovitelj" ili zaštitnik (προστάτης), pojam s posebnim društvenim i ekonomskim nabojem u to doba. Sveti apostol Pavao ne koristi taj izraz slučajno, već zato što je uloga Fiva u zajednici bila uloga vodstva.

Iako je, kao što je već spomenuto, apostol Pavao imao suradnice u mjesnim crkvama, koje su na različite načine podupirale njegov rad, postoje tekstovi koji iznose percepcije i mišljenja da apostol Pavao podržava diskriminaciju žena i patrijarhalne percepcije strukture i funkcije crkava (1. Kor 14,34, Ef 5,22, Kol 3,18). Opće je prihvaćeno da na tim mjestima on reproducira kodekse kućnog ponašanja (Kol 13,18). Upravo ti slučajevi navode mnoge istraživače na tvrdnju da se apostol Pavao ni na koji način nije suprotstavljao društveno-političkoj situaciji svoga vremena. U Crkvi nakon apostola Pavla ovi se njegovi stavovi razmatraju na različite načine u različitim kršćanskim zajednicama. Tako, mnogi sveti oci Pravoslavne crkve izražavaju svoje mišljenje u tekstovima poput: "Žena na miru da se uči sa svakom pokornošću. Ali ženi ne dopuštam da uči niti da vlada mužem, nego da bude mirna. Jer je Adam najprije sazdan pa onda Eva; I Adam se ne prevari, a žena prevariši se postade prestupnica; Ali će se spasti rađanjem djece, ako ostane u vjeri i ljubavi i u svetinji s poštenjem" (1 Tim 2,11-15). Taj je tekst Crkva usvojila kao kanon, što je dovelo do zabrane javnog djelovanja žena i njihovog aktivnog sudjelovanja u bilo kojoj od crkvenih funkcija. Ženina sudbina bila je udaja i rađanje djece, a jedini slučaj u kojem je celibat opravdan je redovništvo.

Prema feminističkim studijama i istraživanjima o povijesti Crkve, odlučujuća točka za ulogu obaju spolova u životu Crkve bio je prijelaz s domaćih crkava na javne zgrade i bazilike. Ova promjena rezultirala je posuđivanjem elemenata kulta iz okoline i usvajanjem stavova i ponašanja koja su društveno prihvatljiva. Istodobno je Crkva, a osobito njezina hijerarhija, nastojala izbjegavati, često iz razloga opstanka, sve što bi vrijeđalo i izazivalo tadašnje društvo. Među tim pravilima je naravno i njezin kompromis oko rodnih uloga. Zbog uspjeha i jačanja misionarske službe crkve, mnoge

mjesne crkve odlučile su usvojiti stereotipne stavove, ograničavajući koncepte pariteta i jednakosti samo na teoretski okvir, a ne na praksu i iskustvo.

Na koji način vi vidite ostvarenje feminističkog čitanja pravoslavne tradicije?

U zemljama s većinski pravoslavnom stanovništvom svaki ženski pokret nastao je i razvijao se izvan i neovisno o crkvama. Politički čimbenici pridonijeli su da tijek i evolucija istočno-pravoslavne teološke misli bude spor i prilično različit od Zapada. Međutim, odnedavno su se počela postavljati pitanja i zahtjevi od strane suvremenih pravoslavnih teologinja, a ta pitanja u mnogočemu imaju sličnosti s onima koje su postavljale teologinje sa Zapada prije nekoliko desetljeća. Primjerice, biblijski koncept čistog i nečistog, Pavlovi odlomci koji govore o šutnji i pokoravanju i dovode do isključivanja žena i njihovog kreativnog djelovanja u zajednici, paternalistički pogledi koji su pridonijeli statusu obezvrijeđivanja i izolacije žena, dio su pitanja koja pravoslavne teologinje počinju otvarati za raspravu.

Činjenica je da, unatoč prigovorima i rezervama Pravoslavne crkve prema feminističkom čitanju Svetoga pisma i Predaje, u pravoslavlju još uvijek postoje ženski glasovi, poput Elizabeth Behr-Siegel. Prva je koja je otvoreno postavila važna teološka pitanja o ulozi žene u Crkvi, iako su je optuživali da je liberalizam njezinih stavova posljedica njezinog protestantskog podrijetla.

Moramo prepoznati da su i feministički teološki pokret i suvremeni svijet s izazovima i pitanjima koja postavljaju pred Crkvu, više prilika za samokritiku i introspekciju negoli opasnost. U konačnici, studiozno istraživanje izvora kršćanstva koje poduzimaju teologinje može samo kreativno pridonijeti suvremenoj teološkoj misli. Dijalog je važan put do međusobnog razumijevanja.

Ako je od središnje važnosti za sudjelovanja žena u Crkvi pitanje tradicije, kakvo je poimanje te tradicije? Utjelovljuje li pravoslavna tradicija pravoslavnu vjeru?

Od središnje važnosti za pitanje sudjelovanja žena u Crkvi je pitanje tradicije. Što znači tradicija i kako se razumijeva njezino očuvanje? Prema prikladnoj formulaciji oca Johna Meyendorffa, tradicija je “povijest ispravnih izbora koje su ljudi činili u susretu s proročkom Božjom riječi, pravedno odgovarajući na specifične povijesne uvjete i okolnosti svoga vremena”. Tradiciju karakterizira kretanje od “moći” prema “energiji”. Kad god se to dogodi, tradicija je istinita i spasonosna i otkriva način na koji u njoj objedinjuje njezine glavne komplementarne karakteristike: kretanje naprijed i stajanje pred Kristovim licem. Na taj način, tradicija se ne razumije bez napretka, kontinuiranog proučavanja i produblivanja suštine objave u odnosu na specifične probleme svakog doba. Kretanje naprijed, da bi bilo istinski izraz Božje volje i posvetilo one koji u njoj sudjeluju, mora koegzistirati sa stavom ili jezikom evanđelista Ivana s “ostankom” u Kristu. Crkva je “stara” i ujedno “nova”. Ova dijalektička percepcija vrlo je živo izražena u djelu “Pastir” svetog apostola Herme, gdje je Crkva predstavljena kao visoka kula koja se neprestano gradi i podiže dodajući “sjajno kamenje”. Staro i novo nadopunjuju se i čine Crkvu “živom slikom vječnosti u vremenu”.

Drugim riječima, pod Predajom razumijevamo prebivanje Duha Svetoga u Crkvi, čiji je dionik svaki ud Tijela Kristova, u kojoj sluša, prima i spoznaje istinu u svjetlu Božje Objave, a ne u svjetlu ljudskog govora. Ovdje je riječ o istinskoj spoznaji koja dolazi od božanskog Svjetla, “jer Bog koji reče da iz tame zasvijetli vidjelo, zasvijetli u srcima našima na svjetlost poznanja slave Božije u licu Isusa Hrista” (2 Kor. 4,6). Samo takvo prosvjetljenje oslobađa čovjeka od ograničenja prirode i konvencionalnosti povijesti: “upoznat ćete istinu i istina će vas osloboditi” (Iv. 8,32).

Crkva je čuvarica Predaje, a Predaja kao izraz sposobnosti Crkve da prosuđuje u svjetlu Duha Svetoga nije automatski mehanizam, nego uvjet Crkve za formiranje svijesti o istini. Zapravo, to nije izraz navike koja se temelji na ponavljajućoj uniformnosti, jer bismo u tom slučaju život Crkve definirali kao statičan i izgubila bi se svaka mogućnost dinamičkog izražavanja. Dinamičan karakter Predaje, u kombinaciji s njezinim proučavanjem i istraživanjem, počevši od tekstova Novoga zavjeta i nastavljajući se s patrijarsima Crkve, čini očiglednim da možemo zaključiti da one ne sadrže sistematsko učenje o sudjelovanju žena u crkvi. Osim toga, većina crkvenih otaca i pisaca smatra da je žena duboko pogođena svojim društvenim položajem. Čini se da su žene zarobljene između deklaracije iz Galaćanima 3,28: “nema muškoga roda ni ženskog” i uvjeta njihove kulturne sredine.

Spomenuli ste dokument *O mjestu i ulozi žena u pravoslavnoj Crkvi* objavljen 1988. godine u kojem se, između ostalog, poziva na obnovu “apostolskog reda đakonisa”. Kakva je situacija u Sjevernoj Makedoniji o povratku

reda đakonisa? Je li revitalizacija povijesnog ženskog reda đakonisa najviša točka njezine reformske politike po tom pitanju?

Danas se u Pravoslavnoj crkvi sve češće postavlja pitanje povratka reda đakonisa koji je postojao u prvim stoljećima kršćanstva kao socijalno služenje i pomoć onima u nevolji. S radošću se sjećamo svete đakonise Tebe iz Kenhrejske crkve, koju apostol Pavao naziva pomoćnicom mnogih, kao i njega (Rim 16, 2); Sveta Olimpija, đakonica iz 4. stoljeća i pouzdana prijateljica svetog Ivana Zlatoustog; sveta Makrina, koja je bila sestra svetog Vasilija Velikog; Sveta Nona đakonisa iz 4. stoljeća i supruga svetog Grgura Nazijanskog. Njihova kći i sestra svetog Grgura Bogoslova – sveta Gorgonija, također je zaređena u red đakonica. Posebno je hvaljena zbog svoje ljubavi prema Kristu i proučavanja Svetoga pisma. Nakon što je podigla obitelj, otvorila je svoj dom siromasima. Sveta Teosevija, žena svetog Grgura iz Nise, zaređena je za đakonicu ubrzo nakon što je njen suprug posvećen za episkopa 371. godine. Sjećamo se i svete Irine koju je u 9. stoljeću carigradski patrijarh Metodij zaređio za đakonicu u crkvi Svete Sofije. Također, posebno je značajan primjer svetog Nektarija Eginskog koji je 1911. godine u ženskom manastiru na otoku Egini zaređio dvije đakonice. U tom je kontekstu na Međupravoslavnom simpoziju održanom na Rodosu 1988. godine zaključeno da treba oživjeti đakoniju iz apostolskog razdoblja. “U Pravoslavnoj crkvi nikada nije bio potpuno napušten, iako se smatrao nepotrebnim. Mnogo je dokaza iz apostolskog razdoblja, iz patrističkih, kanonskih i liturgijskih tradicija u bizantskom razdoblju (pa i danas) da je ovaj red bio vrlo poštovan. Takav bi preporod bio pozitivan odgovor na velike potrebe i zahtjeve suvremenog svijeta u mnogim područjima. To bi bilo još korisnije kada bi đakonski red (đakoni i đakonice) posvuda oživio u svojoj izvornoj službi, proširujući se i na društveno područje, u duhu drevne tradicije i kao odgovor na sve veće posebne potrebe našega vremena. Taj se čin ne smije ograničiti samo na bogoslužje niti se smatrati prijelaznom stepenicom za ‘napredovanje’ na višu razinu svećeništva”, stoji u zaključcima ovog Simpozija.

Makedonska pravoslavna crkva, kao i druge pravoslavne crkve, vidi potrebu za službom đakonica u područjima kao što su pastoralna skrb, vjeronauk, misija Crkve i čovjekoljublje; nadalje u skrbi za bolesne i siromašne te sve većoj potrebi Crkve da služi roditeljima koji su izgubili dijete, u obiteljskom nasilju, trgovini ljudima i drugim oblicima trauma, ovisnosti ili patnje. Obnova reda đakonica u Pravoslavnoj crkvi može posebno istaknuti dostojanstvo žena i odati priznanje za njihov doprinos svim gore navedenim službama Crkve. Međutim, u praksi suvremene Pravoslavne crkve to još uvijek ostaje samo kao dobra ideja.

Kakvog odraza autokefalnost Makedonske pravoslavne crkve može imati na položaj, vidljivost i pojavnost žena u istoj?

Pravoslavne teologinje u posljednjem desetljeću svojom spisateljskom djelatnošću i sudjelovanjem na svjetskim teološkim forumima intenzivnije nastoje istaknuti doprinos žena i njihova služenja u životu Crkve. Priznavanjem autokefalnosti Makedonske pravoslavne crkve svepravoslavni znanstveni skupovi, simpoziji i forumi otvoreni su za pravoslavne teologinje iz Makedonije. Sudjelovanjem na tim akademskim skupovima, makedonske pravoslavne teologinje mogu dati svoj doprinos širem pravoslavnom okruženju, te surađivati s pravoslavnim teologinjama i teolozima iz drugih pravoslavnih crkava po određenim pitanjima od značaja za cijelu pravoslavnu zajednicu.

Što mislite o budućnosti tradicionalnog kršćanskog obrazovanja općenito, a napose pravoslavlja, u akademskoj zajednici?

Pitanje statusa i uloge teologije, a posebno pravoslavne teologije u obrazovnom prostoru daleko nadilazi usko specijalizirane interese teoloških škola Pravoslavne crkve ili drugih vjeroispovijesti. To je izravno povezano s razvojem našeg društva. Geopolitički izazovi s kojima se suočavamo pokazuju da su potrebne hitne sustavne mjere za promjenu pristupa duhovnom, moralnom i građanskom odgoju, te šire ulozi i mjestu vjere u obrazovanju. Ne možemo se ograničiti samo na zadatak usađivanja poštovanja prema tradicionalnim religijama kao načinima tolerantnog suživota u multikulturalnoj sredini. Ovaj je pristup već zastario.

Pred nama, profesorima, je puno teža zadaća: kod studenata formirati vrijednosni svjetonazor, stvarajući takvo intelektualno i duhovno okruženje u društvu koje se tim izazovima može pouzdano oduprijeti. Za to je potrebno revidirati stereotipe “sekularizma” koji su nam nametnuti i ne dopuštaju da vjera bude učinkovito prisutna u obrazovnom prostoru. Danas više nema dvojbe o opravdanosti religijskog obrazovanja u svjetovnim školama; ovo iskustvo zahtijeva širenje, distribuciju na druge razine i oblike obrazovanja. Potonje pak rađa potrebu za znanstvenom, metodološkom i kadrovskom potporom – govorim upravo o teološkom kadru.

Osim toga, teologija je poseban prostor međuvjerske i međureligijske komunikacije s vrlo važnim, specifičnim formatom dijaloga. Širenje ovog prozora za dijalog nije samo u interesu tradicionalnih religija, već i u izravnom interesu države. Pritom, razina rasprave i razina interakcije, usmjerena na jedinstvo vrijednosti, naše nacionalno jedinstvo i društvenu solidarnost, ovisi i o dostupnosti znanstvenog i teološkog kadra pripremljenog za takav dijalog, uključenog u život Crkava i vjerskih zajednica, koji posjeduje autoritet i utjecaj u njima. Kao profesorica na Pravoslavnom bogoslovskom fakultetu u Skoplju, nastojim što uspješnije odgovoriti ovako odgovornim zadaćama.

Objavu ovog teksta podržala je Agencija za elektroničke medije u okviru programa poticanja novinarske izvrsnosti